

TRANSPORT GEOGRAFIYASI VA UNDAGI TADQIQOT YO'NALISHLARI

Niyazov Adxam Abduganiyevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

*Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya
yo'nalishi doktoranti*

adxam.niyazov@mail.ru

Annotatsiya: *Mazkur maqolada transport geografiyasining iqtisodiy va ijtimoiy geografiyadagi o'rni, tadqiqot obyekti va mazkur sohadagi tadqiqot yo'nalishlariga qisqacha to'xtalib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Transport geografiyasi, tadqiqot obyekti, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, mintaqaviy integrallashuv, transport to'rlari.*

Bugungi kunda bozor iqtisodiyoti, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarda kuzatilayotgan globallashuv, demografik jarayonlarning yanada faollashuvi bilan iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Shu sababdan uning tarkibiga kiruvchi fanlar bo'lgan umumiy, sohalar yoki xo'jalik tarmoqlari geografiyasi, jahon xo'jaligi geografiyasi, aholi geografiyasi, regional iqtisodiy va ijtimoiy tarmoqlarida ilmiy izlanishlarni ko'paytirish, bu yo'nalishlardagi tadqiqot ishlari natijalari va xulosalarini bevosita amaliy hayotga tatbiq etish zarurati tug' ilmoqda.

Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya 3 ta asosiy bo'limga bo'linadi.

Iqtisodiy geografiya: Sanoat, qishloq xo'jaligi, transport, tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasi va boshqalar.

Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya: aholiga xizmat korsatish sohalari geografiyasi, aholi manzilgozlari geografiyasi, shaharlar geografiyasi, qishloq joylari geografiyasi va boshqalar.

Sotsial geografiya: tibbiyot, din, jinoyat, fan va ilmiy tadqiqotlar geografiyasi hamda boshqalar.

Ba'zi tadqiqotchilar iqtisodiy va ijtimoiy geografiyada to'rtinchi bo'lim, ya'ni siyosiy geografiya(daslab harbiy geografiya) ham mavjudligini, unga elektoral(saylovlar) geografiya, limonologiya(chegaralar haqidagi fan), konfliktologiya va boshqalar kirishini qayd etishadi. [4]

Iqtisodiy geografiyaga kiruvchi transport geografiyasi ham o'zining o'rganish obyekti va predmetiga, o'rganish metodologiyasiga, fanlararo aloqadorlikka ega.

Transport geografiyasini mohiyatini yoritishda turli shakllarda yondoshuvlar mavjud bo'lsada, ularda umumiy mohiyat yaqqol namoyon bo'ladi.

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Transport geografiyasi – iqtisodiy geografiyaning bo'limi bo'lib, transport va transportning hududiy taqsimlanishi, uning qonuniyatlari, transport rivojlanishining sharoitlari va xususiyatlarini tabiiy sharoit va resurslarning joylashuvi bilan bog'liq holda mamlakatlar va mintaqalarning hududiy-iqtisodiy majmualari tarkibida o'rganadi.

Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning bir bo'limi bo'lgan transport geografiyasi transportning hududiy tuzilishini, uning dunyoning turli qismlarida, mamlakatlarida, viloyatlarida va shaharlarida joylashishining o'ziga xos xususiyatlarini, qonuniyatlarini o'rganadi.

Transport geografiyasining obyektı hududiy transport tizimlari- transport-geografik munosabatlar bilan bog'liq bo'lganyaxlit tizimni tashkil etuvchi cheklangan iqtisodiy-ijtimoiy makonda transport turlari majmuasidir.

Transport geografiyasi dastlab inson geografiyasidagi miqdoriy inqilobga mos keldi va keyinchalik "yangi harakatchanlik paradigmasi" haqida ma'lumot beruvchi ko'proq tanqidiy yondashuvlar bilan ko'proq plyuralistik metodologiyalarni qabul qildi.

Transport sektori butun dunyo boylab iqlim o'zgarishi, qazilma boyliklardan foydalanish va er iste'molining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, mahalliy miqyosda transport shovqin va ifloslantiruvchi moddalarni chiqarish, avtomobillar harakati va to'xtash joylari uchun joydan foydalanish, sog'liq uchun xavflar va ijtimoiy chetlanish tufayli hayot sifatiga tez-tez ta'sir qiladi (masalan, Banister, 2008; Gather va boshq., 2008; IPCC, 2018). ; Schwanen, 2016; BMT Habitat, 2013). [12]

Transport geografiyasi hozirda geosiyosiy jarayonlarning faollashuvi va murakkablashuvi bilan yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yigirmanchi asrning birinchi yarmida urush yillarida nolga tenglashtirilgan transport tadqiqotlari ko'pincha geostrategik hisob-kitoblar bilan sinonim sifatida o'qilgan, olimlar "aeropolitika" (Hershey, 1943), "imperiya havo yo'llari" (Sykes, 1920), "imperiya dengizlari" (Sargent, 1918), "sivilizatsiya qiluvchi relslar" (Jefferson, 1928) va fashistlar Germaniyasining transport innovatsiyalari (Lehmann va boshqalar, 1937). Urushdan keyingi davrda bu o'choqlar ko'zdan uzoqlashdi, ammo ularning e'tibordan chetda qolishi transportda geosiyosatning ahamiyatini pasaytirish deb yanglishmaslik kerak. [11]

Qirollik Geografik Jamiyati (Britaniya Geograflari Instituti bilan) tashkil etilgan "Transport geografiyasining keyingi 40 yilini tasavvur qilish" seminarida

transport geografiyasi sohasidagi o’rganishlarni quyidagi yo’nalishlar kesimida taklif etladi:

- Transport geografiyasi kengroq geografiya kontekstida;
- Transport geografiyasi bo’yicha uslubiy muammolar;
- Transport geografiyasini siyosat va amaliyotga tatbiq etish;
- O’qitiladigan kurslarda transport geografiyasi. [10]

Rossiya Fanlar akademiyasi Geografiya instituti akademigi S. A. Tarxov transport geografiyasi yo’nalishidagi ilmiy tadqiqotlarni 4 ta tasnifga bo’lib o’rganishni taklif etadi:

1. Umumiy va nazariy ishlar;
2. Transportning boshqa hududiy tizimlar bilan aloqadorligi;
3. Hududiy, davlat va davlatlararo transport tizimlarini majmualiy yoritish;
4. Transportning alohida turlari bo’yicha tadqiqot ishlari. [1, 61-b.]

MDH(Sobiq Ittifoq) mamlakatlarida transport geografiyasi tadqiqotlariga I.V.Nikolskiy (1978) asos solgan bo’lsa, S.B.Shlixter mintaqaviy integrallashuvning transport omilini (1999), V.N.Bugromenko transportning hududiy tizimlardagi o’rnini (1987), M.I.Galitskiy, Danilov S.K., Korneev A.I. transportning iqtisodiy geografiyasini(1965), N.F.Golikov infratuzilma geografiyasini(1984), N.N.Kazanskiy aloqa yo’llarining hududiy tashkil etilishini (1980), N.P.Kayuchkin hududni transport jihatdan o’zlashtirishning geografik asoslarini (2003) tadqiq etganlar. S.A.Tarxov transport to’rlarining evolyutsion morfologiyasini ham tadqiq etgan (2005). Polshalik olimlar M.Potrykovskiy (1984), R.Romanskiylar (2005) o’zlarining tadqiqotlarida mintaqaviy transport geografiyasini, uning nazariyasini o’rganganlar. [16]

Mamlakatimizda 1976-1990 yillar mobaynida mazkur sohaga aloqador bo’lgan 50 dan ortiq ilmiy asarlar chop etilgan bo’lsada, ularning aksariyati iqtisodiyot, sanoat, transport, yo’l qurilishi kabi asosiy mavzular orasida kelgan.

Mustaqillik yillarida I.S.Ramazonova - Ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish va joylashtirishda transport omilining o’rni va ahamiyatini(1997), K.U.Uldjabaev - Temir yo’l transportida iqtisodiy islohotlar (1999), Ye.Karimov - Avtomobil transportida yuk tashishni tashkil etish (2002), A.Isayev – Farg’ona vodiysi transporti rivojlanishining geografik jihatlari, (2009), O’zbekistonda transportdan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish(2024) Usmanov Z.K. – O’zbekiston transport tizimining hududiy tashkil etilishi va uni takomillashtirish (2020) tomonidan amalga oshirilgan.

Shuningdek mamlakatimizda Y.I.Ahmadaliev, A.A. Soliyev, V.Yarashevalar ham yagona transport tizimi va respublika transport

tarmoqlarining rivojlanishi, transport marketing va menejmentiga doir tadqiqotlar olib borgan. Biroq, mazkur ishlarning aksariyati soha iqtisodiyoti doirasida amalga oshirilgan. [5]

Umuman olganda, transport geografiyasi bo'yicha tadqiqotlarning asosiy amaliy ahamiyati transport xarajatlarini minimallashtirish, yanada oqilona joylashtirish, transport oqimlarini optimallashtirish va transport tarmoqlarini loyihalash nuqtai nazaridan iqtisodiyot va aholi punktlarini joylashtirishni yaxshilash bo'yicha loyihalar, rejalar va tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat. mavjud hududiy transport tizimlarini, alohida shaharlar, punktlar va aholi punktlarining transport imkoniyatlarini yaxshilash, barcha hududiy darajadagi (jahon, makromintaqalar, mamlakatlar, viloyatlar, tumanlar, viloyatlar, shaharlar, punktlar).transport tizimlarini rivojlantirish kabilardan iborat bo'lib, bu yo'nalishlarda ko'plab izlanishlar zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бакланова П.Я, Шувалова В.Е Социально – экономическая география в России. Владивосток.: Дальнаука, 2006. – С. 324.
2. Isayev A.A. “Transport geografiyasi” Toshkent. «MUMTOZ SO‘Z» 2019. 152 b.
3. Isayev A.A. “O‘zbekistonda transportdan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish” Avtoreferat. Samarqand: 2024 yil.
4. J. Namozov <https://cyberleninka.ru/article/n/iqtisodiy-va-ijtimoiy-geografiya-shakllanishi-rivojlanishi-va-muammolariga-oid-ba-zi-mulohazalar/viewer>
5. Ниязов, А. А. (2021). Транспорт тизими – географик тадқиқотлар объекти сифатида. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 837-844.
6. Niyazov A. History of transport geography and researches on the field https://www.iupr.ru/files/ugd/b06fdc_63e99d1f22e34d52ad53fc064e1c5dc6.pdf?index=true
7. Тархов С.А. Эволюционная морфология транспортных сетей. – Смоленск – М.: Универсум, 2005. –С.382.
8. Тархов С.А., Семина И.А. География транспорта как отраслевая географическая наука // Актуальные проблемы географии и геоэкологии. 2009. Вып. 1 (5). URL: http://geoeko.mrsu.ru/2009—1/pdf/12_Tarhov.pdf.
9. Usmanov Z.K. O‘zbekiston transport tizimining hududiy tashkil etilishi va uni takomillashtirish. Avtoref. Falsafa fanlari doktori (PhD). S., 2020. B-45
10. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0966692314001173>
11. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0966692319303783>
12. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0966692318308238>
13. <https://bigenc.ru/c/geografiia-transporta-c24421>